

УДК 329:050:021.5

Андрій Потіха,

наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ІНФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНИХ ЗМІ В СИСТЕМІ КОМУНІКАТИВНОГО РЕСУРСУ БІБЛІОТЕК

У статті розглядається місце інформації партійних засобів масової комунікації в системі комунікативного ресурсу бібліотек. Простежується динаміка трансформації партійних ЗМІ від друкованих видань до електронних. Роль бібліотек у накопиченні й передаванні інформації партійних ЗМІ від виробника до користувача інформації. Аналізуються різні види та рівні інформаційних технологій, умови та засоби їхнього дійового застосування.

Ключові слова: партійна преса, засоби масової комунікації, політичні партії, бібліотечні ресурси, інформація партійних ЗМІ.

Сучасний етап розвитку демократичного суспільства висуває особливі вимоги до рівня якості інформації та її використання. Інформацію, без перебільшення, можна віднести до одного з найважливіших ресурсів розвитку. Вона в сучасному світі активно впливає на всі сфери життєдіяльності не лише окремих суспільств і держав, але і всього світового співтовариства.

Перехід до інформаційного суспільства і розвиток інформаційного простору України нерозривно пов'язаний з подальшою демократизацією політичного й громадського життя, реформуванням соціально-економічної сфери. Це означає орієнтацію головних компонентів інформаційного простору на забезпечення вільної циркуляції інформації, увтілення в життя конституційного права на вільний пошук, одержання, виробництво і поширення інформації.

Перехід України до нового типу економічного розвитку, громадянського суспільства і правової держави, політичний плюралізм породжують величезну суспільну потребу в інформації. Необхідність задоволення цієї потреби й обумовлює особливу роль різних видів засобів масової комунікації, як друкованих, так й електронних, у житті суспільства. Варто відзначити, що при цьому повною мірою виявляються такі властивості ЗМІ, як масовість, тиражованість, періодичність, використання інформаційних ресурсів, що постійно поповнюються, створення первинної

інформації, застосування сучасних інформаційних технологій і засобів телекомунікацій. ЗМІ є діючим каналом інформування суспільства щодо діяльності влади та його реакції на дії влади. Ці особливості роблять ЗМІ найважливішим соціальним інститутом, одним із складових інформаційного простору України.

Інформації належить важливе місце в системі соціальної комунікації. Жодна суспільна загальнозначуща справа неможлива поза колективно-комунікативним, опосередкованим публічним обговоренням-визнанням, тобто поза легітимацією. Демократично організована спільнота мусить досягти консенсусу через дискурс, який є практикою комунікативних взаємин для досягнення суспільної узгодженості та соціальної згоди.

Комунікація дає змогу створювати елементи єдиного організму з індивідуальних ситуацій. Вона постійно відповідає рівню розвитку суспільства. Проблеми комунікації вивчались багатьма дослідниками. Зокрема, важливе значення мають праці С. Е. Вершиніна, А. Денежкіна, С. А. Завадського, Ю. М. Лотмана, В. Л. Шульца.

Дослідження взаємозв'язку процесу соціальної комунікації та її розуміння аналізують російські й українські вчені: Н. Д. Абрамова, А. В. Брушлинський, А. Ф. Грязнов, П. С. Гуревич, С. Н. Земляний, В. П. Зінченко та багато інших. Помітний внесок у соціально-філософське осмислення комунікації внесли українські філософи: І. В. Богдановський, А. М. Єрмоленко, А. Г. Кравченко, А. В. Назарчук, Л. Н. Ситниченко, Н. Т. Тур, у роботах яких проблема комунікації стала предметом спеціального аналізу.

Серед вітчизняних авторів слід згадати Г. Почепцова, який ще у 80-ті роки минулого століття зосередився на вивченні теоретичних і практичних аспектів масової комунікації. Учений вдався до глибокого й системного аналізу семантичних проблем комунікації на рівні докторської дисертації, а також підготував низку окремих наукових праць, де обґрунтував результати свого дослідження [1].

Ролі засобів масової інформації, зокрема партійним ЗМІ, присвячені роботи багатьох українських науковців: Н. Рудніченка, О. Стадніченка, К. М. Згуровського, О. Пономаріва, В. Різуна, К. Серажим, Н. Непійводи, А. Мамалиги, М. Феллера.

Стійкий професійний інтерес до системи засобів масової комунікації виявляють політологи, культурологи, журналістикознавці різних наукових шкіл новітньої доби. Результатом тривалої пошукової роботи колективу науковців, зокрема, Е. Барноу, Дж. Гербнера, В. Шрамма та інших, стала ґрунтовна праця «Міжнародна енциклопедія комунікації», яка

систематизувала основні поняття теорії та практики комунікації як своєрідну універсальну базу знань у цій сфері.

Зарубіжні дослідження комунікації, масовокомунікаційної діяльності охоплюють широкий спектр проблем. Авторитетні вчені, а саме: Б. Барельсон, Дж. Гербнер, П. Лазарсфельд, Г. Лассуел, Г. М. Маклюен, Р. Мертон, В. Ріверс, В. Шрамм та інші зазначають особливий вплив масової комунікації на свідомість, поведінку, соціокультурний вибір аудиторії як масового колективного адресату, характеризують мету, засоби, специфіку інформаційної взаємодії суб'єктів комунікації тощо. У цьому тематичному діапазоні можна виділити також дослідження Т. Іглтона, О. Клаппа, А. Моля, В. Онга, С. Холла й багатьох інших аналітиків. Д. Маккуейл, Д. Лаал, зокрема, формулюють основні поняття масовокомунікаційної сфери, торкаючись проблеми глобального характеру мас-медіа й суспільства [2].

Успішне функціонування усіх механізмів сучасної демократії, залученість громадян до політики, їхня здатність робити усвідомлений, обґрунтований вибір і принаймні раціональне рішення залежить від доступу громадян до інформації про діяльність парламентів, урядів та інших офіційних інституцій, не кажучи вже про перебіг виборів і поведінку учасників електорального процесу. Чим повнішою інформацією володіє електорат, тим прозорішою є політика і тим легше надати їй демократичного змісту. Сучасний демократичний процес неможливий без обміну інформацією. Розвиток демократії супроводжується розширенням політичних зв'язків, що вимагає збільшення обсягу знань і повідомлень, які надалі обслуговують суспільство. Важливе значення має політична інформація, яка необхідна для прийняття рішень у сфері державної влади. Отже, інформація – це не тільки передумова дій політичних суб'єктів, а й необхідний ресурс, що дає змогу досягати в політичній сфері тих чи інших цілей. Свідоме ж сприйняття і засвоєння інформації є комунікацією [3].

Важливим учасником системи соціальних комунікацій, що відіграє значну роль у становленні і розвитку інфраструктурних основ науки і забезпеченні її зв'язків із соціумом, є бібліотека. У сьогоденних умовах бібліотеки включаються в широке поле нових відносин глобального інформаційного простору. Це потребує нового погляду на їхнє місце в системі наукової комунікації, функції, організацію, технології, управління, взаємодію з іншими соціальними підсистемами.

Формування сучасного середовища соціальної взаємодії спричиняє проблеми в напрямі функціонування та розвитку бібліотек, їхньою подальшої інтеграції до системи соціальних комунікацій

суспільства та підсистеми наукових комунікацій, у зв'язку з чим посилюються суперечності: між розмаїттям комунікаційних засобів і рівнем їхньої репрезентації в комунікаційній інфраструктурі сучасної української науки; між рівнем розвитку системи соціальних комунікацій та рівнем інтегрованості науки України до світового інформаційного простору; між сучасними інформаційними технологіями та можливостями збереження результатів наукових досліджень у спеціалізованих документно-комунікаційних структурах наукових установ України; між рівнем вітчизняних наукових досягнень та характером, засобами, темпами наукового представництва у світових наукових інформаційних системах; між виробниками і споживачами наукового знання; між інтеграційними процесами в системі соціальних комунікацій та розгалуженістю інформаційно-комунікаційних структур науки; між загальноцивілізаційною тенденцією до інтелектуалізації суспільної діяльності та рівнем організації умов діяльності наукових установ в Україні.

Масові бібліотеки в Україні мають універсальні фонди. Вони задовольняють широкі читацькі запити – від художньої літератури до навчальної, науково-популярної і навіть спеціальної з усіх основних галузей знань.

Наукові бібліотеки забезпечують вчених і спеціалістів літературою з відповідних галузей знань, виконують роботи, спрямовані на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів науково-дослідного фаху. В умовах швидкого розвитку електронних мереж та комп'ютеризації знань отримали розвиток електронні бібліотеки. Використання електронних мереж типу «Інтернет» розширило доступ наукових працівників до джерел інформації та можливості комунікації вчених.

Бібліотеки стали інтелектуальними центрами науки, сприяють підвищенню інтелектуального й морального потенціалу суспільства, гуманізації всіх соціальних процесів, сприяють формуванню наукового світогляду і підвищенню культурного рівня кожної окремої людини.

Як зазначив О. Майструк, в останні роки посилюється як інформаційна, так і соціокультурна функції бібліотек, що визначається постійним зростанням обсягу інформації в суспільстві. На рубежі ХХ–ХХІ ст. в діяльності бібліотек дедалі більше проявляються тенденції їхнього розвитку як культурних центрів. У даному контексті важливим завданням для бібліотекознавців, культурологів, філософів є вивчення досвіду функціонування бібліотек як соціокультурних центрів, що дає змогу для аналізу, пошуку і розроблення вітчизняної концепції соціокультурної діяльності бібліотек [4].

З розвитком системи електронної комунікації змінюються функції бібліотек. Формування суспільства знань поставило перед системою

інформаційно-бібліотечного забезпечення науки вимогу переходу від традиційної парадигми обслуговування, що базується на представленні документів на паперових носіях, до парадигми інформаційної супермагістралі, яка передбачає надання різноманітної мережевої інформації, що доступна за межами однієї бібліотеки. Практика цього періоду характеризується інтенсивним упровадженням у роботу бібліотек засобів телекомунікації, появою електронних повнотекстових видань, створенням власних електронних збірань, розвитком корпоративних бібліотечних систем тощо [5].

Якість нової інформації визначається адекватністю відображених процесів дійсності в зіставленні зі змістом напрацьованих раніше, перевірених практикою інформаційних ресурсів. Традиційно такі ресурси зберігаються в бібліотечних, архівних, музейних установах, а також у сховищах, базах даних установ та колективів, що займаються виробництвом інформації. Ці ресурси використовуються в суспільному виробництві інформації, у процесі навчальної діяльності та для інформаційних обмінів і використання на інформаційних ринках.

У сьогоdnішніх умовах зросла потреба в користуванні інформацією всіх рівнів складності в управлінських структурах, від яких у нових умовах вимагалось прийняття самостійних, точних і ефективних рішень. Нової організації інформаційного забезпечення потребували ринкові перетворення. У зв'язку з демократичними перетвореннями в суспільстві, швидкою розбудовою численних політичних партій, появою значної кількості інших громадських організацій, зростають їхні інформаційні запити, формуються інформаційні бази цих структур і, відповідно, розвивається інформаційний ринок.

Сьогодні також зростає потреба в удосконаленні загальносуспільних інформаційних центрів, бібліотечних закладів, у залученні до роботи в них кваліфікованих інформаційних працівників. Такі заклади мають стати посередниками між виробниками і користувачами інформації, між наявними у суспільстві інформаційним ресурсом і соціальною структурою, що на ньому базується [6, с. 24.].

У наш час практично не можна назвати сферу людської діяльності, яка не зазнала б залежності від ринку інформації і не мала б потреби у використанні новітніх інформаційних технологій. Все це значною мірою змінює уявлення, погляди, поведінку, спосіб життя і мислення сучасної людини і ставить до неї нові вимоги, серед яких інформаційна грамотність, інформаційна культура.

Під інформаційною культурою необхідно розуміти такий рівень інформаційної підготовки, який дає змогу не тільки вільно орієнтуватися

в потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам. Розвиток інформаційних потреб користувачів у контексті нових інформаційних технологій вимагає перетворення бібліотек на інформаційні центри, а інформатизація бібліотек потребує змін у професійному світогляді працівників бібліотек, який поєднує світогляд особистості та високий професіоналізм.

Бібліотекарі стають активними учасниками інтернет-проектів: створюють бібліотечні веб-сайти, онлайнві каталоги, повнотекстові бази даних, що вимагає компетентності, оволодіння та готовності оновлення знань у галузі інформаційних технологій [7].

Серед організаційно-технічних заходів потрібно виділити проблему комунікацій у нашій країні як головну, тому що, якщо немає демократичних структур у галузі комунікацій, то немає і гарантій для здійснення права на отримання і поширення інформації, а тому немає і демократії. Розвиваючи на основі нових інформаційних технологій відповідну інфраструктуру, можна перетворити проголошену в Конституції України ідею в реальність. Індивід, який озброєний комп'ютером і має вільний доступ до всіх відкритих баз даних і знань, за рівнем інформованості не тільки не поступається, але може перевершувати державних службовців. Наявність інтегрованих систем зв'язку відкриває, по суті, необмежені можливості для підприємницької ініціативи, контактів і взаємодій, що саме по собі становить об'єктивну соціально-економічну підставу реальної демократії. Особливо потужним чинником є механізми самоорганізації інформаційних систем і горизонтальних мереж.

Нові інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та Інтернет є одними з найбільш важливих факторів, що визначають формування суспільства XXI ст. Їх стрімкий розвиток і поширення набули сьогодні характеру глобальної інформаційної революції, що впливає на політику, економіку, управління, культуру й інші сфери життєдіяльності суспільства. Результатом цієї революції є становлення суспільства нового типу, в якому інформація й знання стають головним ресурсом подальшого розвитку. Телекомунікації за допомогою Інтернету відкривають для суспільних і гуманітарних наук принципово новий сегмент соціальної реальності [8].

На думку М. Іншина, до основних переваг у використанні мережі Інтернет можна віднести можливість ознайомлення з необхідним друкованим або відеоматеріалом у будь-який день та час, оперативність отримання інформації, можливість ознайомлення з додатковою інформацією, суттєве збільшення аудиторії, яка виявляє інтерес до

відповідного видання або телерадіоканалу; можливість оперативного встановлення зворотного зв'язку через мережу Інтернет [9, с. 35].

За словами В. Брижко, Інтернет створювався як мережа для вільного поширення й одержання корисних для суспільства даних з урахуванням норм права та морально-етичних принципів, що забезпечують соціальну справедливість та рух у напрямі свободи [10, с. 140].

Використовуючи сучасні технології, працівники бібліотек мають можливість більш оперативно отримувати інформацію, опрацьовувати її та надавати користувачам. Серед потоку інформації, яку отримують працівники бібліотек, можна виділити інформацію партійних видань, яка накопичується, зберігається, вивчається в бібліотеках. Раніше основними носіями партійної інформації були друковані видання. Сьогодні домінують – електронні.

Варто враховувати специфіку партійних видань. Адже процес становлення партійних ЗМІ в Україні є досить проблематичним. Партійні видання в Україні не набули економічної незалежності. Вони взяли на себе функції, які в основному були нав'язані їм власниками – участь у виборчій боротьбі і висвітлення подій у «потрібному» форматі. Було сконструйовано політичну позицію «свободи слова», що не відповідала тій ситуації, яка склалася на виборчому просторі. Це призвело до вилучення дуже важливих і корисних ідей для розвитку українського суспільства.

Інформативна функція ЗМІ у здоровому демократичному суспільстві полягає в об'єктивному інформуванні членів суспільства про події та явища суспільного життя. На думку деяких фахівців, вплив політичних сил на мас-медіа та використання ЗМІ з метою формування громадської думки згідно з чиймись інтересами унеможливорює об'єктивність. Одна з головних функцій ЗМІ виявляється порушеною; суспільство не може адекватно реагувати на якісь зміни чи події, оскільки отримує неправильну інформацію про них. Нівелюється демократичне право людини на отримання інформації, створюються умови для використання політичної влади у приватних інтересах всупереч інтересам суспільства, тобто для порушення принципів демократії [11].

Проте це не означає, що партійні видання не мають інформаційної цінності. Через партійну пресу публіка одержує три види політичної інформації:

- 1) чиста інформація, тобто промови політиків, доповіді, програмні документи тощо. Цей вид інформації можна було б назвати безпосереднім;
- 2) вид інформації, коли політики розмовляють з журналістами

(інтерв'ю) або дискусія між політиками. Інформація часто передається через посередника;

3) редакції газет самі друкують передові статті, коментарі, залаштункову інформацію або документальні репортажі. Тут йдеться здебільшого про опосередковану інформацію.

У процесі функціонування партійна преса здійснює двобічний зв'язок між комунікатором (тим, хто надає інформацію) і реципієнтом (тим, хто її отримує), іншими словами, відбувається своєрідне спілкування, але не особистісне, як у повсякденній практиці, а за допомогою масових форм зв'язку. Між комунікатором і реципієнтом існує технічний канал зв'язку.

Партійні видання в демократичному суспільстві повинні бути діалектична протилежним стосовно «влади» полюсом, а не тільки інструментом пропаганди, хоч вони виконують і таку роль. Це, як показує досвід, далеко не просте завдання. Досить згадати гострі ремствування на пресу з боку представників влади та й просто громадян. Преса, мовляв, розпелася, вона сіє ворожнечу, підриває основи, спотворює дійсність. Причому влада змінюється – на зміну призначеним зверху приходять обрані демократичним шляхом, а суть звинувачень залишається майже незмінною. Все ж нарікання на несправедливість критики, прохання і вимоги не «виносити сміття», вирішувати конфлікти «у робочому порядку». Між тим суть демократії не тільки у тому, що представники влади обираються демократичним шляхом, а й в тому, що вони підзвітні виборцям. А тому партійні видання, зокрема опозиційні, мають критично оцінювати владу. При цьому критика має бути об'єктивною. Публічне обговорення дій, учинків, політики тих, у чиїх руках влада, – запорука того, що представники влади не будуть цією владою зловживати.

Одне з головних завдань політичних партій – формувати ідеологію. ЗМІ ж фактично є єдиним каналом, який оперативно і доступно доносить цю ідеологію до людей. Враховуючи те, що опозиційні партії не завжди мають можливість користуватися послугами різних засобів інформації, то для них основним джерелом поширення інформації є саме партійні видання.

Для аналізу свого впливу на політичний процес, а також для практичних кроків, які відповідали б умовам сьогодення, політичні партії використовують пресу як джерельну базу, у тому числі і публіцистичні виступи, що надруковані в пресі.

Іншими словами, партійні видання, виконуючи свій обов'язок, інформуючи читачів про актуальні політичні події та, коментуючи ті чи інші факти з політичного життя, дають у цьому випадку емпіричний матеріал

політичним організаціям для аналізу їхніх дій, для зіставлення їх форм та методів роботи з методами та формами діяльності інших політичних партій, рухів та організацій, тобто для корегування курсу та уточнення конкретних завдань. У даному випадку об'єктом інформації є виступи публіцистів та дописувачів, а суб'єктом інформації, її споживачем – політичні організації в особі своїх теоретиків, аналітиків та стратегів.

При втіленні в практику двох інших складових – ідеологічної та пропагандистської, об'єкт інформації змінюється. Теоретична платформа партії, її позиції та рішення в доступній для масового читача формі доводяться через мережу партійних видань (при можливості використовуються всі засоби комунікації) до найширшої аудиторії. Власне бачення шляхів вирішення наболілих для суспільства проблем та завдань партійні лідери намагаються поширювати регулярно в конкретній формі та в певному обсязі. У результаті таких прагнень та намагань і з'являється партійна преса – офіційний, а в українському суспільстві часто прихований рупор політичних партій та об'єднань. Крім газет партії видають й іншу друковану продукцію: буклети, листівки, прес-релізи тощо. Однак при тому в міру можливостей використовують найбільш популярні видання та канали як один з найефективніших засобів впливу на широкі верстви. Сьогодні ефективним каналом зв'язку з виборцями є Інтернет.

Функціональне призначення партійних видань визначається їхнім становищем у суспільстві. Партійні ЗМІ є складовою частиною системи органів пропаганди, яка використовується різними політичними партіями у своїх інтересах.

У сучасному суспільстві мас-медіа виконують дуже важливу функцію: інформуючи широку громадськість, вони дають їй змогу розуміти і контролювати діяльність органів законодавчої і виконавчої влади. Різні дослідження, аналітична інформація й докладні коментарі на політичні, економічні та культурні теми формують погляди і переконання широкого кола громадян. На засоби масової інформації покладена велика відповідальність за долю нації, за долю всіх людей сучасного суспільства.

Мас-медіа формують свідомість і волю суспільства, що знаходить своє відображення в усіх сферах діяльності держави. Вони забезпечують суспільну підтримку політиці, без якої вона не може бути ефективною. Фактично ЗМІ стали частиною механізму функціонування державної влади.

Проте в сучасному демократичному суспільстві держава не може контролювати всі ЗМІ. Партійні видання можуть вільно функціонувати і практично не несуть відповідальність за підбір інформації. Таким чином формують суспільну думку. Керуючись головним чином ідеологічними

категоріями, партійні видання зосереджують увагу на конфліктах, а не на суті справи. Увага людей відволікається від реальних проблем, натомість акцентується на тих проблемах, які вигідно висвітлити власникам ЗМІ. У результаті як зовнішня, так і внутрішня політика держави постають перед читачем у спотвореному вигляді або взагалі ізолюються від нього.

Навіть у тих випадках, коли ЗМІ роблять спроби подати серйозний політичний аналіз, його рівень досить часто є низьким. Як відомо, найбільше партійних ЗМІ поширюються опозиційними партіями.

Враховуючи принципову неможливість для партійних журналістів абстрагуватися від ідеологічних платформ, ідейних засад друкованого партійного органу, спостерігаємо в практиці партійних публіцистів цілу систему засобів формування суспільної думки шляхом спрямування не тільки особливим чином відібраної інформації, а й ретельно вивірених коментарів та збудження позитивних чи негативних емоцій у читачів. Журналісти та редактори партійних видань України завжди надавали і надають великого значення експресії текстів у своїх виданнях, справедливо розглядаючи актуалізацію стилістичного потенціалу емоційно-експресивної лексики як один з найефективніших засобів досягнення поставлених цілей. Партійна преса може впливати на життєві реалії силою громадської думки. У демократичному правовому суспільстві громадське схвалення чи громадський осуд мають велике значення не тільки для пересічного громадянина, а передусім для представника будь-якої владної гілки, оскільки він перебуває на службі в суспільства, відчуває відповідальність перед ним і прагне в його очах завжди бути в позитивному світлі.

Партійна преса займає своє, неостаннє, місце в інформаційному суспільстві. Державі належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей в нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченні прогресу демократії та дотримання прав особистості в умовах інформаційного суспільства [12].

Проте кожне партійне видання може стати предметом джерелознавчого вивчення як особливе комплексне джерело. Надруковані в такому виданні різні тексти-джерела можуть належати до різних видів джерел. На сторінках партійних видань друкуються коментарі до законодавчих актів, статистичні матеріали, різноманітні документи (партійні програми, матеріали партійних з'їздів, пленумів, конференцій тощо), мемуари, щоденники, наукові, публіцистичні та літературні твори.

Зрозуміло, що методика вивчення таких різноманітних текстів-джерел повинна бути відповідною в кожному конкретному випадку.

Партійні видання пройшли складний шлях свого становлення разом з партіями-засновницями. Якщо проаналізувати лише ті партійні видання, які надходили до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), то можна зробити висновок, що з появою нової політичної сили виникала потреба впливу на виборців. Це можна було зробити за допомогою ЗМІ. Партійне керівництво організовувало випуск газет. Ще один висновок: видавнича діяльність активізувалась напередодні виборів.

Більшість партійних видань надходило до бібліотеки, але значна частина агітаційних листівок під час виборів поширювалась із рук у руки, а тому окремі з них могли потрапити лише до архівів.

Найбільш активно діяла опозиція, яка не мала можливості пропагувати свої ідеї через державні ЗМІ. Проте, як відзначають фахівці, в Україні ніколи не було чітко структурованої, ідеологічно виразної опозиції, яка б мала з владою радикальні світоглядні суперечності та була здатна запропонувати свою чітко сформульовану програму розвитку країни і суспільства. Навіть ті ж комуністи, які декларують ліві ідеї, але коли приєднуються до провладної більшості в парламенті, то іноді голосують за ті рішення, які не зовсім відповідають лівим ідеям.

Опозицію можна умовно розділити на «традиційну» та «нову». До «традиційної» можна віднести сформовані наприкінці 80-х років групи, партії та рухи національно-демократичної та національної орієнтації, а також «ліві» партії – комуністів і соціалістів. До «нової», сформованої наприкінці 90-х років, – ідеологічно та соціально аморфні рухи, що виникли як виборчі проекти – Блок Юлії Тимошенко і «Наша Україна».

В обох цих проектах мирно співіснували політики, які сповідували націоналізм і соціал-демократію, лібералізм і консерватизм, які культивували етатизм та індивідуальні свободи, атеїсти і християнські демократи.

Трохи інша ситуація в Партії регіонів. Але коли вона була в опозиції, то її ідеологія особливо не відрізнялась від БЮТ та «Нашої України». Не дивно, що багато політиків вільно переходять з однієї політичної сили до іншої.

Наприкінці 80-х років опозиція існувала у вигляді нечисленних дисидентських груп та дрібних партій. З 1989 р. найчисленнішою політичною силою став Рух, про ступінь опозиційності якого говорить те, що серед його засновників переважали представники партійно-радянського культурного істеблшменту, які після 1991 р. цілком органічно склали частину нової державної бюрократії.

У 90-ті роки націонал-демократичні партії балансували між опозиційністю та лояльністю до Л. Кучми і, зрештою, їх поглинули два більші й фінансово потужніші проекти – БЮТ і «Наша Україна».

Єдиною силою в 90-ті роки, що мала образ «непохитної» опозиції, були «ліві». Щоправда, ступінь опозиційності КПУ визначався, зокрема, тим, що її відновлення було результатом «конфіденційних» переговорів з владою в особі тодішнього Президента України Л. Кравчука. Це багато в чому визначало і подальшу «опозиційність» КПУ до влади [13].

Інша велика партія «лівого спектра, Соціалістична партія України, була перспективнішою в образі опозиції щодо влади. Офіційний опозиційний статус СПУ оголосила в грудні 1993 р., заявивши про це на своєму з'їзді і критикуючи Л. Кравчука та Прем'єр-міністра Л. Кучму. За винятком окремих компромісів, СПУ була незмінною учасницею всіх публічних антипрезидентських акцій, об'єктом періодичних провокацій та негативних оцінок щодо соціалістів у підконтрольних владі ЗМІ. Але й цій партії була притаманна готовність до ситуативних союзів з президентською більшістю, деяка «ідеологічна неперекірливість».

Особливе місце у «лівому» спектрі посідає Прогресивна соціалістична партія України, яка була утворена на основі ідеологічних та міжособних суперечностей у СПУ. Проте ПСПУ часто відігравала роль замаскованого союзника влади. На парламентських виборах 1998 р. вона «розмивала» голоси виборців, взамін чого отримала підтримку влади для проходження до парламенту, а у відповідь на президентських виборах 1999 р. явно працювала проти О. Мороза [14, с. 958].

За роки незалежності України кількість політичних партій зростала. Якщо взяти лише 2001 р., який відзначався значним сплеском політичної боротьби напередодні виборів 2002 р., то помітне зростання кількості партій і партійних друкованих видань. Станом на 1 січня 2001 р. в Україні було офіційно зареєстровано 109 політичних партій. На 1 вересня 2001 р. їх стало 112. Найпотужніші з них мали осередки практично в усіх регіонах України. Зокрема, серед представників «лівого» крила мали осередки по всій Україні КПУ та СПУ. Саме ці партії намагалися якомога більше використовувати ЗМІ для пропаганди своїх ідей та агітації виборців.

Якщо подивитись на темпи видавничої діяльності партій то помітна тенденція зростання аж до 2002 р. Потім поступове скорочення і перехід до спілкування через електронні засоби масової комунікації.

Станом на 1996 р. до НБУВ надходило 22 партійні газети. У рік парламентських виборів (1998 р.) їх кількість зросла до 106 видань. На передодні виборів 2002 р. кількість видань зросла до 271. Всі ці газети періодично

надходили до НБУВ. Періодичність різна. Деякі газети надходили регулярно, тобто кожного тижня («Комуніст», «Товариш», «Наша газета»), а деякі газети-листівки надходили дуже рідко.

Варто зазначити, що найбільше газет видавали партії, які мали обмежений доступ до центральних ЗМІ. Зокрема, КПУ мала понад 57 видань (стільки надходило НБУВ). До них «підтягувались» і соціалісти, які мали 29 видань. Крім цього, КПУ і СПУ в деяких областях видавали спільно газети. Таких видань було вісім. Представники інших «лівих» партій у цьому плані значно поступалися.

На думку комуністів, вони вимушені видавати таку кількість газет, тому що це єдина можливість підтримувати зв'язок з виборцями. Як зазначив секретар ЦК КПУ С. Чічканов, депутатів від «буржуазних» партій (а такими комуністи вважали майже всіх своїх опонентів) будуть показувати по телевізору, надавати слово на радіо, про них будуть багато розповідати. Єдине джерело інформації, доступне лівим, на думку комуністів, – це газета. Разом з тим комуністи надають великого значення живому спілкуванню. Саме про це зазначалось на сторінках багатьох партійних видань і, зокрема, на сторінках газети «Патриот Приазовья» (2001 р. – № 26.)

Важливу роль у цьому процесі відігравали листівки, які використовувались у виборчій кампанії. Адже кількість газет, які видавала КПУ, недостатня. Тираж газет становив від 500 екземплярів, як от газета районної партійної організації Богуславщини «Зоря Богуславщини». Найбільший тираж серед газет КПУ мала газета «Комуніст» – понад 88 тис. примірників. Серед інших представників лівих можна відзначити Комуністичну партію трудящих, яка видавала газету «Правда і труд» – тираж 400 тис. примірників, і ПСПУ, газета якої – «Досвітні огні» мала тираж 200 тис. Щоправда, ці газети виходили нерегулярно, як і багато інших газет.

КПУ на сторінках своїх видань досить активно критикувала владу, своїх опонентів і обіцяла народу у випадку перемоги на виборах 2002 р. покращити життя простих людей. Щоправда, це обіцяли не лише комуністи, а й представники інших партій.

На сторінках своїх видань комуністи пояснювали виборцям, що КПУ працює в складних умовах. Їхні депутати «переслідуються владою» і «не можуть працювати в повну силу». Зокрема, про це заявляли комуністи Чернігівської області на сторінках газети «Серп і молот» (2001. – № 8. – С. 1).

На думку керівництва обкому КПУ, партійним комітетам належить матеріалізувати цілий ряд організаційно-політичних заходів у зв'язку

з наступними виборами до Верховної Ради країни і в органи місцевого самоврядування.

На сторінках партійних видань комуністи закликали обкоми, міськими і райкоми, первинні партійні організації активізувати свою роботу зі створення у всіх містах і районах комсомольських організацій, організаційних структур всеукраїнських спілок робітників, радянських офіцерів, жінок-трудівниць «За майбутнє дітей України», громадського об'єднання «Інтелігенція за соціалізм».

Лунали також заклики агітувати за союз слов'янських народів. На сторінках газети «Комуніст» поширювалась інформація про необхідність підтримки КПУ, яка відстоюватиме соціальні та політичні права громадян.

Створювались агітаційно-пропагандистські групи по всій Україні. За інформацією газети «Комуніст Полтавщини» (2001. – № 10. – С. 1), штабам з підготовки виборів запропоновано спланувати заходи щодо роз'яснення та пропаганди положень екологічної платформи серед широких верств трудящих.

На пленумі Криворізьського міськкому КПУ гостро ставилось питання про збільшення випуску газет. На думку учасників пленуму, партійні видання мають величезне значення, адже в комуністів на той час не було свого радіо, телебачення, тому необхідно значно збільшити тираж партійних видань.

Редакціям партійних видань було запропоновано глибше висвітлювати роботу партійного активу, депутатського корпусу, пропагувати приклади конкретних справ, високого авторитету комуністів-секретарів партійних організацій.

Незважаючи на суперечності у відносинах КПУ і СПУ спільне видавництво газет тривало. Зокрема, газета «Правда Мелітополя» (2001. – № 29. – С. 3) вказувала на антикомуністичну спрямованість керівництва СПУ. Щоправда, автор публікації відзначає, що в ряді регіонів на рівні міських організацій КПУ і СПУ існувало взаємопорозуміння.

Соціалісти, як і комуністи, на сторінках своїх видань намагались привернути до себе виборців за рахунок критики владних структур і всієї діючої системи. Методи агітації подібні до тих, які застосовували комуністи. СПУ намагалась збільшити випуск газет з метою більшого впливу на виборців. На сторінках газети «Товариш» зазначалось, що влада обмежує інформаційний простір опозиції. Електронні ЗМІ в руках влади. Партійні видання ледь не єдине джерело комунікації з виборцями.

СПУ на сторінках своїх видань переконувала виборців, що саме соціалісти здатні змінити ситуацію в Україні на краще.

У цілому ж друковані видання СПУ перенасичені критикою не лише владних структур, а й політичних партій лівого спрямування – КПУ, ПСПУ та ін.

Праві і правочентристські партії, які теж вважали себе опозиційними, у методах своєї діяльності особливо не відрізнялись від лівих – така ж критика влади і своїх опонентів. Щоправда, пропагувались інші ідеї.

Представники «правих» також нарікали на обмеженість інформаційного простору і намагались збільшити свій вплив на виборців через партійні видання. Найбільше газет видавала партія Народний рух України – 39 (надходили до НБУВ), КУН (Конгрес українських націоналістів) – 12, УРП (Українська республіканська партія) – 7. Інші партії мали значно менше партійних видань.

У 2001–2002 рр. важливим завданням партійних видань НРУ і УНР була пропаганда об'єднавчих ідей. Як відомо об'єднавчий процес між НРУ і УНР стартував 9 червня 2001 р., коли партії підписали декларацію про об'єднання в передвиборний блок. Документ передбачав об'єднання двох партій в єдиний передвиборний блок у складі національно-демократичних сил на виборах 2002 р. і об'єднання в єдиний Рух після закінчення виборів навесні 2002 р. За інформацією газети «Час» (2001. – 19.10. – С. 3), злиття Рухів в єдину партію мало статися 21 січня 2002 р. на з'їзді.

Газети НРУ і УНР у цей період широко висвітлювали об'єднавчі процеси в регіонах. Лунали заклики до єднання всіх демократичних сил. На думку оглядача газети «Карпатський голос» (2001. – № 6. – С. 3), розрізнені правочентристські партії не мають шансів. Їхня сила в єдності.

Як відомо, 16 липня 2001 р. В. Ющенко оголосив Декларацію про утворення виборчого блоку «Наша Україна», до якого погодились увійти НРУ, УНР, ПРП та КУН.

Серед центристів варто відзначити активну видавничу діяльність НДП (Народно-демократична партія) – 16 та СДПУ(о), яка надавала великого значення друкованим виданням. Як відзначали представники партії, навіть у часи тотального панування телебачення друковане слово залишалось важливим засобом впливу на людей. Тому не дивно, що СДПУ(о) нарощувала свою видавничу діяльність. На початок 2001 р. партія мала центральне видання «Наша газета +» (регулярно надходила до НБУВ) та 17 регіональних. У квітні 2000 р. засноване перше в Україні партійне видавництво «Основні цінності». У цьому ж році видано

вісім книг вітчизняних та зарубіжних авторів з питань теорії та практики соціал-демократії.

Проте партії, які мали значне представництво у владі, могли користуватися іншими ЗМІ.

Результати виборів до парламенту у 2002 р. дали можливість «опозиції» розширити свої можливості спілкування з виборцями. Вони могли більше використовувати парламентську трибуну, електронні ЗМІ, радіо тощо.

СПУ в парламенті отримали 22 місця, КПУ – 65. Щодо «правих», які об'єдналися у блок «Наша Україна», то вони на виборах отримали 23,6 % голосів виборців (119 депутатів), Блок Юлії Тимошенко – 7,3 % (23 депутати).

З цього часу починається поступове скорочення кількості друкованих партійних видань і перехід на більш оперативний зв'язок з виборцями – електронні засоби комунікації, враховуючи Інтернет, який набував дедалі більшого поширення.

Як відзначає П. Шевченко, однозначно ідентифікують себе на відкритому газетному ринку усього два десятки політичних партій з сотні зареєстрованих і діючих. Причому переважна більшість цих легалізованих газет, як правило тижневиків, видається малопотужними партіями. КПУ, Соцпартія, СДПУ (о), НДП, УНР – ось, вважає, і всі розвинуті, класичного типу політичні угруповання, які за деякими винятками легально видають свої партійні тижневики, причому без суттєвих обрізань їхнього обсягу і періодичності в період міжвиборчого затишшя.

Особливу ставку на силу легального друкованого слова традиційно роблять партії лівого спрямування. У Криму, Дніпропетровській, Донецькій, Луганській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій областях третина, а то й переважна більшість партійних видань – комуністичної чи соціалістичної орієнтації. Центристські партії, наприклад Народно-демократична, Аграрна, помітно представлені на Харківщині. Розгалужену мережу майже у всіх регіонах мала СДПУ(о), деякі партії правого національно-демократичного спектра [15].

Скорочення друкованих партійних видань було обумовлено тим, що друковані видання довго надходять до читача. Оперативність їхньої обробки в НБУВ не на першому місці. Першими опрацьовувались центральні видання, і в стислі терміни читач міг ними користуватися. Практично в той же день, коли видання надходило до НБУВ. Потім до читача надходили регіональні видання і лише після цього партійні видання. Часто читач міг прочитати про якусь подію з інших джерел значно раніше ніж з партійної преси.

Більшість партійних видань рідко потрапляло на прилавки торгових точок. Окрім цього більшість партійних видань були збитковими. Їх мало читали, вони були нецікавими. Тому тираж партійних газет скорочувався, і вони виходили, переважно, напередодні чергових виборів як агітаційні газети-листівки.

Партійні лідери намагаються більше використовувати електронні засоби комунікації, зокрема Інтернет. Природно, що Інтернет може використовуватися і як знаряддя політичного маніпулювання, купівлі голосів та інших махінацій. Фактична монополія пануючої еліти на електронні й інші ЗМІ уможлиблює їхнє ефективне застосування з метою формування масових настроїв і програмування політичного поведіння громадян, нав'язуючи їм, а особливо молоді, вигідні еліті цінності. За допомогою безупинної, нав'язливої і навіть агресивної реклами, а також фільмів і розважальних шоу наполегливо пропагується споживчий спосіб життя. Розгляд ролі комунікаційних технологій у демократичному світі показує, що наявність розвинутих, демократично організованих інформаційних інститутів, завдяки яким громадяни мають можливість одержувати основні суспільно-політичні знання і бути в курсі об'єктивно освітлюваних політичних подій, є тією умовою, без наявності якої неможливо уявити стабільну демократичну державу з розвинутим громадянським суспільством, ефективною системою керування.

У результаті розвитку нових інформаційно-комунікаційних технологій можуть знизитись транзакційні витрати мобілізації й організації колективної дії, з якими постійно зіштовхуються політичні лідери, активісти, ініціативні люди.

Експерти, оцінюючи сильні і слабкі сторони інфокомунікаційних технологій, і зокрема Інтернету, визнають, що він дійсно відіграє сьогодні унікальну і дуже важливу роль у процесі суспільного розвитку. У сучасну епоху, коли людство досягло нових вершин у науці і техніці, Інтернет став тим технологічним нововведенням, яке безпрецедентним чином розширює масштаби соціальної комунікації і збільшує обсяги і розмаїтість доступної індивіду інформації. На підставі неухильного зростання інформації і знань, розвитку засобів комунікації як одного з найважливіших чинників суспільного прогресу ця функція Інтернету набуває особливого значення. Інтернет уможлиблює виникнення нових ефективних механізмів політичної мобілізації громадян.

Сьогодні практично кожна партія має свій сайт в Інтернеті, де розміщена основна інформація про партію, та її діяльність. На цих сайтах

можна дізнатись про статут партії, її програму, основні ідеї. Окрім цього, деякі партії мають електронні газети.

Щоправда, на сайтах дуже часто розміщена інформація агресивно-критичного характеру щодо влади. З наближенням виборів 2012 р. збільшується кількість критики на адресу влади. Причому критикують і ті партії, які мають своє представництво у владі.

КПУ, яка часто голосує в парламенті разом з більшістю, на сторінках електронної версії газети «Коммунист» розміщує критичні статті на адресу влади і на адресу своїх опонентів, зокрема такі статті: «Пётр Симоненко: Компартия требует немедленной отставки Тигипко», «Пётр СИМОНЕНКО: В Украине проводится политика социального геноцида», «Во власти не должно быть ни олигархов, ни националистов», «Чиновники не слышат ни народ, ни власть» та ін.

СПУ на сторінках своєї газети «Товариш» розмістила також низку подібних критичних статей. Це ж роблять і представники правих партій. Зокрема, ВО «Свобода», яка активно включилась у політичну боротьбу, на своєму сайті розміщує постійно критичні статті. Зокрема, донецька «Свобода» підтримала протест та вимогу донеччан порушити кримінальну справу проти міського голови Анатолія Лук'яченка», Ірина Фаріон: «Право вибору мови в державній дошкільній установі суперечить державному статусові української мови і створює преференції для російської мови», Ірина Сех: «Режим взявся за бунтівну Львівщину» та ін.

Проте не варто надавати перевагу Інтернету. Адже новий виборчий закон передбачає змішану систему, і в регіонах у мажоритарних округах будуть представлені різні кандидати. У віддалених селах, де орієнтуються на телебачення, про цих кандидатів інформацію можуть і не отримати. Інтернет для багатьох залишається недоступним. І знову в цьому виборчому процесі може відіграти важливу роль партійна преса. Як зазначив народний депутат А. Шевченко, преса може сказати вирішальне слово в період виборчої кампанії в мажоритарних округах. Там за новим законом про вибори обиратиметься половина парламенту. «Із всеукраїнськими виборчими списками дедалі більш-менш зрозуміло: країна знає, яка з партій чого варта. З “мажоритарниками” буде складніше. Уявіть стандартний округ: кілька районів, маса кандидатів – і місцевих, і київських, багато зовсім нових облич. Як виборець може зробити свідомий вибір, якщо місцеве телебачення або місцева газета не зроблять свою роботу на совість? Вважаю, місцеві ЗМІ обиратимуть половину парламенту» [16].

Отже, мас-медіа можуть бути не тільки важливим засобом інформування населення. Досвід показує, що ЗМК активно використовуються партіями для політичного маніпулювання. А задля цього дуже часто не тільки підтасовуються факти, замовчується правдива інформація, поширюється брехня, а й застосовуються прийоми напівправди, фрагментації в потрібному контексті інформації.

В основі таких підходів лежить використання методів соціальної міфології, яка активно впроваджується в суспільну свідомість, насамперед через партійні видання. Зрозуміло, що ідеальних форм організації ЗМК не існує. Очевидно, раціональним є оптимальне співвідношення різних форм залежно від багатьох обставин, від місця партії, яке вона займає в суспільстві: вона при владі, чи в опозиції.

Як відомо, інформаційний процес проходить такі етапи: отримання інформації, її відбір, препарування, коментування і поширення. Важливим засобом політичного впливу ЗМІ є визначення тем дискусій і привернення уваги влади та громадськості. Щоб привернути увагу до політичних проблем, партійні ЗМІ мають дотримуватись відповідних принципів: пріоритетності (до таких тем належать питання національної безпеки, тероризму, територіальної цілісності, екології, національних відносин тощо); неординарності фактів (перш за все подається інформація про екстремальні події); новизни фактів (залучення фактів, які ще не стали відомими широкому загалу); політичного ефекту (до цих повідомлень вводять резонансні політичні події, ефектні дії лідерів, політичні скандали й сенсації); значного суспільного статусу (вважається, чим вищий статус і посада джерела інформації, тим вона важливіша; високі посадовці, як правило, отримують ширшу рекламу, їм виділяється більше місця не лише в престижних виданнях, а й у партійних).

Разом з тим, вплив ЗМІ на політичне життя часом окреслюється як «медіатизація політики». Вона зводиться до того, що представники різних партій починають поводитися в такий спосіб, який би їм дав змогу ефективно існувати в пресі, радіо і телебаченні, а тим самим дійти до потенційного електорату. Форма таких політичних вистав буває несподівана, а часом ганебна. Причому партійні ЗМК однобоко висвітлюють події, надаючи повну перевагу представникам партії, яку вони представляють.

Особливо посилена активність політиків спостерігається під час передвиборних кампаній. Тоді, зрештою, запрошують політехнологів, які мають завдання формувати їхній медійний образ. Однак останнє слово належить редакторам і видавцям, які від певного моменту не тільки

показують кампанію, що доволі зрозуміло, але дають зрозуміти читачам, за якого політика варто голосувати.

У таких умовах пересічному виборцю важко розібратися в такій лавині інформації. Він вимушений передусім думати і не довіряти до кінця одному засобу масової інформації. Як правило, легко зорієнтуватися в політичних симпатіях, наприклад певної газети – вистачить для контрасту взяти газету, яка сприятиме іншій політичній опції, і побачити як описала дану подію. З двох суперечливих точок зору легко знайти спільні елементи.

Проте, щоб зрозуміти політичну реальність у нашій країні, треба було б щоденно читати всі газети, які впливають на громадську думку, і провести кілька годин при читанні та слуханні інформаційних програм різних станцій. Для цього однак дуже потрібна певна кількість готівки, трохи вільного часу, а передусім щире бажання. Здається, що для більшості з нас – це умови, які не можуть реалізуватися. Однак той, для кого об'єктивний переказ про світ становить вартість саму в собі, повинен наважитися на певні пізнавальні зусилля. Оскільки тільки так можна дійти правди.

Значною мірою в цьому можуть допомогти бібліотечні ресурси. Бібліотека може запропонувати підбірку матеріалу на задану тему, допомогти знайти подібні матеріали, як у друкованому вигляді, так і в електронному. Читач може скористатися інтернет-ресурсом у стінах НБУВ. Для цього тут існують всі можливості. Багато українських бібліотек мають такі ресурси. Електронні технології дають можливості для практичного безмежного розширення соціальних зв'язків користувачів із сучасними джерелами інформації.

Слід зазначити, що, розвиваючись як сучасні суспільні інформаційні центри, бібліотеки мають можливість забезпечувати опосередкований зв'язок між громадськістю, політичними партіями й органами державної влади, що є необхідною умовою забезпечення прав і свобод людини й громадянина. У бібліотеках останнім часом відбувалося помітне вдосконалення засобів управління інформацією, введення її в активний суспільний обіг, що дає можливість не тільки обслуговувати читачів, а й надавати відповідні інформаційно-аналітичні послуги владним структурам, юридичним особам, науковцям, зацікавленим в отриманні відповідної інформації.

Список використаних джерел

1. *Почепцов Г. Г.* Семантические проблемы коммуникации : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г. Г. Почепцов. – К., 1988. – 36 с.
2. *Лаал Д.* Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід / Д. Лаал. – К., 2002; *Маккуэйл Д.* Введение в теорию массовой коммуникации. Программа Темпус / Д. Маккуэйл. – Мн. : БГУ, 1997. – Т. 1. – 195 с.
3. *Москаленко А. З.* Журналістика сьогодні й завтра / А. З. Москаленко // Сучасне та майбутнє журналістики в плюралістичному суспільстві ; за ред. А. Москаленка, М. Герольд, В. Іванова. – К. : Центр вільної преси, 1999. – С. 197–199.
4. *Майструк О. Є.* Діяльність бібліотек – соціокультурних центрів у зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / О. Є. Майструк. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_8_13.php. – Назва з екрана.
5. Бібліотека та її роль у системі наукових комунікацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.refine.org.ua/pageid-5809-2.html>. – Назва з екрана.
6. *Горовий В. М.* Бібліотеки як сучасні центри української інформатизації / В. М. Горовий // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 25. – С. 23–35.
7. *Синиця Н. М.* Інтернет як комунікативний простір для бібліотекарів [Електронний ресурс] / Н. М. Синиця. – Режим доступу: http://library.tup.km.ua/about_library/naukova_robota/konfer/syuzuza.htm. – Назва з екрана.
8. *Маліс О.* Інтернет як новий політичний феномен / О. Маліс // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 250–259.
9. *Іншин М. І.* Сучасний стан та шляхи удосконалення взаємовідносин органів державної влади і засобів масової інформації / М. І. Іншин : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Інформаційне суспільство в Україні: інформаційно-правова культура, освіта, наука». – Суми : Довкілля. – 2008. – С. 33–38.
10. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право : монографія / [за ред. М. Я. Швеця]. – К. : НДЦПІ АПРн України, 2007. – С. 233.
11. *Костенко Н.* Мас-медіа у виборах: ціннісні орієнтації політичної сфери / Н. Костенко // Політична думка. – 2001. – № 6. – С. 18–20.
12. Партийна преса в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politiko.ua>. – Назва з екрана.
13. *Рахманін С.* КПУ. Долгий путь от руководящей силы

до предсказуемой оппозиции / С. Рахманин, О. Дмитричева // Зеркало недели. – 2002. – 2–8 марта.

14. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

15. *Шевченко П.* Національні особливості партійних ЗМІ: що маємо? / П. Шевченко // Дзеркало тижня. – 2004. – № 29.

16. *Шевченко А.* Половину парламенту обиратиме місцева преса [Електронний ресурс] / Андрій Шевченко. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua>. – Назва з екрана.